

Crisismomenten¹ Voorstelling van het thema voor het congres van de NLS in 2015 te Genève

Gil Caroz²

Een hypothese: de keur van psychoanalytische groepen die samen de NLS vormen, bevat een weten over de 'crisis'. Het zou interessant zijn om aan dit weten gestalte te geven. We beschouwen de crisis als een van de meesterbetekenaars van onze tijd en in die zin vatten we haar op als een manier om het reële te benoemen. Het palet van landen die onze School omvat zou ons dus iets kunnen leren over een reeks verhoudingswijzen tot het reële. Tussen Israël, een land dat onophoudelijk in crisis is, en Zwitserland dat elke crisis lijkt te ontwijken, zijn Griekenland en Ierland de tekens van de economische crisis in Europa geworden, zijn Groot-Brittannië en Canada de voorlopers van de crisis van het sciëntisme en de technologie, is België de plaats van een linguïstische crisis, wordt Oekraïne verscheurd door crisissen van een staat die er maar niet in slaagt zichzelf door te drukken, en nog zoveel meer waar ik aan voorbij ga....

Etymologisch gezien verwijst de betekenaar 'crisis' naar een kritisch moment waarop de zaken aan het wankelen gaan alsook naar een oordeel omtrent een te nemen beslissing. Vanaf Hippocrates werd deze betekenaar door de geneeskunde geadopteerd om een fase in een ziekteproces aan te duiden waarin de symptomen zich op een hevige manier manifesteren. Later heeft de term 'crisis' spontaan zijn plaats gevonden in de psychiatrie en is hij vlot geïnfil-

¹ Tekst gebracht op het einde van het congres van de NLS te Gent: Vertaling door Luc Vander Venet en Nathalie Lacey.

² Gil Caroz is voormalig voorzitter van de Eurofederatie voor Psychoanalyse en huidig afgevaardigde voor de vorming binnen het EFP, psychoanalyticus, AME, lid van de École de la Cause freudienne, lid van de New Lacanian School en van de World Association of Psychoanalysis.

treed in de dimensies van de Ander die wij de politiek, het sociale, de economie, de geschiedenis en de moraal noemen. Vandaag is het een algemeen aanvaarde term geworden.

De crisis en de tijd

De crisis heeft een verhouding tot de tijd. Hanna Arendt (1972) stelt de crisis voor als het punt van een conflictueuze ontmoeting tussen het verleden en de toekomst. Dit punt is niet het heden. Het is eerder te begrijpen als een bres in de tijd die geslagen wordt wanneer de traditie, die tot dan toe het reële kaderde, verdwijnt. En dit terwijl de nieuwe symbolische coördinaten van de toekomst nog niet gekend zijn. Het subject moet dan zijn spel spelen ten aanzien van een reële dat binnendringt in deze leegte die in het interval tussen twee symbolische systemen wordt gecreëerd.

Maar 'crisis' is geen psychoanalytisch concept. We moeten het gebruik ervan dan ook begrenzen, terwijl we de vrijheid behouden ons te bedienen van alle mogelijke manieren waarop die betekenaar in de cultuur opduikt. We vinden ons eerste aangrijpingspunt in een definitie die Jacques-Alain Miller heeft aangereikt toen hij in 2008 aan het tijdschrift *Marianne* een interview gaf over de economische crisis. 'Er is crisis in de psychoanalytische zin van het woord wanneer het discours, de woorden, de cijfers, de rituelen, gans het symbolisch apparaat zich plots onvermogen tonen om een reële te temperen dat zijn eigen gang gaat. Een crisis is een ontketend en onmogelijk te beheersen reële. Het is het geciviliseerde equivalent van de orkaan waarmee de natuur bij tijd en wijle de menselijke soort aan haar broosheid en wezenlijke debiliteit herinnert' (Miller, 2008). In dezelfde geest citeert Jacques-Alain Miller in zijn *Introduction à l'érotique du temps* de stelling van Deleuze dat 'de tijd de waarheid in crisis brengt' (Miller, 2004) Anders gesteld is de waarheid niet eeuwig maar vervluchtigt ze met de tijd. Daarin verschilt ze van het reële zonder wet dat nergens aan gehoorzaamt, zelfs niet aan de tijd. Dat de tijd de waarheid in crisis brengt, wil zeggen dat die waarheid op een gegeven moment begint te wankelen wanneer ze door een reële, dat ze noch kan behandelen noch beheersen, wordt ingehaald. De crisis verschijnt dan als een breekpunt in de tijdslijn, een evenement dat het subject uit zijn routine haalt en het aanmaakt een nieuwe verhouding tot het reële uit te werken. Het is die verhouding van de crisis tot de tijd die ons over 'crisismomenten' doet spreken.

De hyper-crisis

De crisis die zich dus als een coupure in de tijdslijn presenteert, behoort tot de tijd van de Oedipus. Na de Oedipus volstaat dit simpele model, van de dialec-

tiek tussen de routine en het evenement dat een crisis veroorzaakt, niet meer om dit fenomeen te lezen. Zo hebben de sociologen de benoeming 'postmodernisme' opgegeven ten voordele van de 'hypermoderniteit' (Aubert, 2010). Het postmodernisme beperkt zich inderdaad tot de beschrijving van de eerste desillusies die gepaard gaan met de vooruitgang en het humanisme van de Verlichting na de Tweede Wereldoorlog. Maar om de kwalitatieve wijziging van de mens in de loop van de laatste drie decennia te beschrijven was het nodig om het voorvoegsel 'hyper' toe te voegen aan het woord 'modernisme'. Dit brengt veel beter de notie over van excess, van verergering en van de mateloze wedloop die het tijdperk kenmerkt van het opstijgen van het object a tot aan het zenit als effect van het kapitalistisch discours.

Wat wil dit zeggen? De haast van de gebeurtenissen beperkt zich niet louter meer tot een eenvoudige versnelling op de tijdslijn. De spijstechnologieën veroorzaken een soort van contractie tussen tijd en ruimte. Met simpele middelen zoals Skype of Facebook worden afstanden opgegeven en wordt de tijdsduur gereduceerd tot de onmiddellijkheid. Nauwelijks heeft een evenement plaats gegrepen of het volgende komt al om het hoekje piepen. Het patroon routine-crisis-routine heeft dus zijn plaats moeten afstaan aan de reeks crisis-crisis-crisis... tot in het oneindige. De passage tussen het ogenblik van zien en het moment van besluiten is dikwijls onmiddellijk, waardoor het moment van begrijpen wordt uitgeschakeld.

In die omstandigheden volgt de wereld niet langer de thesis van Hanna Arendt. Het gaat niet meer om een conflict tussen het verleden en de toekomst waardoor het subject onder druk komt te staan. De tijdslijn wordt onopvallend ingehaald door een reële in een ononderbroken opeenvolging van crisismomenten. Een symbolisch systeem is nog maar goed en wel geïnstalleerd of het gaat al weer aan het wankelen om plaats te maken voor een ander. De Arabische lente lijkt nu al ver achter ons te liggen hoewel ze nog maar een goede drie jaar geleden heeft plaatsgevonden. Met behulp van de sociale netwerken verspreide die opstand zich als een lopend vuurtje doorheen een reeks landen. In een mum van tijd hebben we gezien dat tirannen van hun troon vielen, officieel in beschuldiging werden gesteld en veroordeeld, met of zonder proces. In heel de wereld kon men het gebeuren live via de media volgen. Sindsdien hebben we wel nog geen nieuwe orde weten installeren in deze landen. De crisissen blijven elkaar opvolgen.

De crisis en de techniek

In het veld dat ons aanbelangt, de zogeheten 'geestelijke gezondheid', stellen we vast dat de antwoorden op de crisissen die opduiken in de cultuur, dol-

draaien. In zijn artikel, 'La crise post-DSM et la psychanalyse' (Laurent, 2014), herneemt Eric Laurent Foucaults concept van de biopolitiek om de beweging te beschrijven die de kliniek uitwist ten voordele van het medisch management van bevolkingsgroepen. Die beweging 'komt het recht van de overheden vervangen om 'te laten sterven', recht dat voorheen het beheer van de identificaties toeliet' (Laurent, 2014). In 2011 heeft de regionale adviseur voor de gezondheidszorg van de Wereldgezondheidsorganisatie ons dit bevestigd via een boodschap, gericht aan de deelnemers van het eerste Europees Congres voor Psychoanalyse, PIPOL 5 (Mujen, 2012).

Vandaag betreuren we de tijd waarin de droom van de sociale controle door de administratie gebaseerd was op een medisch weten. In de twintigste eeuw heeft de techniek de plaats van het weten ingenomen. Deze Dwaas zonder meester (Martreau sans maître) wordt bestuurd door een genot. De techniek viseert niets anders dan zich te ontplooien als techniek. Het is geen praktijk in dienst van een meester en zijn ideaal, maar een genot waarvan de meester, of hij dat nu beseft of niet, zich tot instrument maakt. Jean-Claude Milner drijft die verhouding tot het uiterste door. Volgens hem waren de gaskamers niet het middel om een nazistische ideologie uit te voeren. De nazistische ideologie was voor de techniek veeleer de gelegenheid om zich via de gaskamers te ontplooien (Milner, 2006).

Zonder dit op gelijke voet te plaatsen en zonder diezelfde wreedaardigheid is de DSM eveneens een manifestatie van de techniek. Sinds ze zich vanaf haar derde editie van elke psychoanalytische referentie ontdaan heeft, streeft ze er naar a-theoretisch te zijn. Wat zoveel wil zeggen als dat ze zichzelf trots aankondigt als een dwaas zonder kop. Haar classificatie is eerder gefundeerd op een statistische meting van het object dan op een weten. Zij wil ons doen geloven dat het het object zelf is, dat spreekt. Welnu, het object spreekt niet (Milner, 2005).

De stoornissen die via deze praktijk van het cijfer in de DSM terecht zijn gekomen, hebben geen uitstaans met het reële. Het zijn tekens waar rond zich massas menselichamen organiseren. Zij laten een uniformering toe van klinische diagnoses overheen de hele wereld - wat de weg opent voor nieuwe markten van psychotrope middelen. Deze disjunctie, tussen nosografische categorieën enerzijds en de kliniek anderzijds, faciliteert overigens bij elke nieuwe editie van de DSM de toename van het aantal stoornissen en de uitbreiding van de grenzen van elke stoornis. Op die manier, met het oog op iedereen van toepassing te zijn, loopt de techniek van stapel, draait ze dol, classificeert en medicaliseert ze op maniakale wijze, zonder verankering in het reële. De APA, de

Amerikaanse Vereniging voor Psychiatrie die de DSM publiceert, is slechts het instrument van die op hol geslagen techniek.

Kliniek van de crisis

We stelden het reeds: het onbehagen in de cultuur laat ons zien hoe crisissen elkaar opvolgen. Welke weerklank krijgen deze onophoudelijke crisissen als beschavingsfenomenen bij het subject?

In het Westen wordt de burger onophoudelijk overspoeld met catastrofale berichten uit alle hoeken van de planeet. Hij wordt ook geprovoceerd door hyperverleidelijke objecten die zijn polymorf perverse driften kietelen. De sirenes van de pornografie zitten daarbij op de voorste rij in de klas. Angsten en excessieve consummaties lopen door elkaar. De film *Same* van Steve McQueen beschreef zeer goed deze dolle galop die te wijten is aan het falen van het symbolische en aan de reductie van de mens tot de miserie van zijn lichaam.

Dit permanent joggen van crisis naar crisis, van contingentie naar contingentie, brengt het subject in de positie van de rat in het labrynt. In die dolle koers tussen elektrische schok en beloning is het veeleer een in het reële ondergedompeld object dan wel een subject. Waar het meesterdiscours voordien een 'ga voort of crepeer' voorschreef, daar is het kapitalistisch discours met zijn gebod 'hol of crepeer' veel veeleisender. De keerzijde van deze ongebreidelde versnellingsbeweging is het alsmaar fragieler worden van de sociale band en de uitsluiting van al diegenen die er moeite mee hebben om dit helse ritme te volgen. Overheen de psychische structuren vindt deze dubbelheid van het subject dat holt en 'crepeert' zijn weerklank in de binaire kliniek van de manie en de melancholie. De manie als vlucht vooruit laat zich gelden als een stroomversnelling van de betekenaar zonder de ballast van het object. De melancholie bij deze subjecten die, volledig uitgeput door deze koers, alles opgeven om het afvalobject van de Ander te incarneren.

Onderzoek op het niveau van de klinische structuren dringt zich op. Ik beperk me hier tot enkele suggesties.

Voor de psychose zou het ongetwijfeld interessant zijn de kwestie van de crisis te ondervragen vanuit het drielukkig uitbraak, decompensatie, ont koppeling (déclenchement, décompensation, débranchement). Het zijn drie verschillen-de modi van crisis als men er van uitgaat dat zij een wankeling van het symbolische, een opduiken van het reële en vervolgens een herstel van een nieuwe symbolische vorm impliceren. Maar er is zeker een onderscheid te maken tussen een uitbraak als gevolg van een ontmoeting met Een-Vader (Un-père), een

uitbraak die volgt op een ontbinding in het imaginaire register, een decompensatie als terugkeer van een uitbraak die reeds had plaats gegrepen, en een ont koppeling die zich situeert langs de kant van een laten vallen van het subject door de Ander.

In de neurose is het symbolische nooit helemaal vernietigd. De scheur in de sluier van het fantasma is een crisismoment dat het subject in analyse kan brengen. Het subject put geen plezier meer uit zijn genot en is blootgesteld aan een angst als gevolg van het opduiken van het verlangen van de Ander. Maar vervolgens is het de analyse zelf die het overneemt en een crisis wordt voor de neuroticus. Op elk knooppunt is de interpretatie, meer bepaald diegene die de afweer verstoort of aan diggelen slaat, in staat een crisis te veroorzaken die met angst gepaard gaat. De wittebroodsweken van het begin van een analyse kunnen snel plaats maken voor een subjectieve rechtzetting door de analyticus. Het verval van de fallische positie en van de idealen wordt gevolgd door een verergering van de symptomen. De subjectieve ontzetting is niet meteen een feest, in elk geval niet in een eerste tijd. Het wegvallen van het aan het weten verondersteld subject en de doorsteek van het fantasma kunnen ook als een crisis ervaren worden.

We blijven in het bijzonder ook stilstaan bij wat een crisis teweegbrengt in de perverse. We hadden de gelegenheid een mini-crisis te beleven bij het zien van het imago van de Oostenrijkse travestiet Tom Neuwirth, bijgenaamd Conchita Wurst, de eerste prijs in de wacht sleepte op het Eurovisiesongfestival 2014. Zestien jaar geleden werd dit festival gewonnen door de Israëlische transseksueel Dana International. Tussen deze twee winnaars lijkt er een wereld van verschil te liggen. Waar het beeld van Dana International zich gemakkelijk laat inschrijven in de categorie van de vrouwen, daar beschikt ons imaginaire nog niet over het hokje waarin men het beeld van een vrouw met een baard, zoals dat van Conchita, kan onderbrengen. Het reële van deze singuliere genotswijzen, die een erkenning en een identificatie opeisen, achterhaalt ons voortdurend en brengt ons in crisis.

Conchita steekt het niet onder stoelen of banken dat ze plezier schept in deze wankeling die ze bij de Ander teweeg brengt. Haar spektakel, de woorden van haar lied, haar provocerende en argwaan opwekkende commentaar, eenmaal de hoofdprijs binnen, vormen de bevestiging van haar genotswijze en een aanfluiting van de conformistische normen. In Oostenrijk lopen de meningen uiteen. Voor de mensen van extreem rechts is het feit dat een dergelijk beeld hun land mocht vertegenwoordigen een doorn in het oog. Daartegenover zijn er de jongeren die doordrongen zijn van een levensgevoel en artificiële baarden breien voor zichzelf als teken van steun voor en identificatie met Conchi-

ta. Russische politici hebben de gelegenheid niet laten voorbij gaan om de Europese decadenie aan de kaak te stellen. Zonder twijfel een steek aan het adres van de Oekraïners die trouw zijn aan Kiev: jullie willen Europeaan zijn, eh wel voilà, in de figuur van Conchita Wurst ziet ge nu wat Europa is. In de psychose en de neurose situeert de crisis zich aan de zijde van het subject. In de perverse stellen we vast dat het de Ander is die in crisis wordt gebracht.

De analyticus oordeelt niet over dergelijke zaken. Conchita zou welkom zijn in zijn kabinet. Maar buiten het kabinet zullen de conflicten, tussen enerzijds de repressieve krachten die wensen dat niets verandert en anderzijds de aanspraken die worden gemaakt op nieuwe identificaties voor nieuwe genotswijzen, zeker toenemen. Geen ontsnappen aan. Aan Dana International zijn we vlug gewend geraakt. Vandaag maakt ze deel uit van onze imaginaire kaart. En dat zal op dezelfde manier ook snel het geval zijn voor Conchita. Want als, zoals Jacques-Alain Miller zegt, een deel van de wereld zich feminiseert, dan zal dat steeds toleranter worden tegenover dit soort oplossingen die zich in een eerste tijd aandienen als sinthomatische oplossingen van enkelen, maar in een tweede tijd wijd verbrede genotswijzen worden.

De perverse brengt zo onze conformistische routine in crisis en stuwt de wereld vooruit op de weg van het verlangen naar nieuwe exploten, zelfs al vinden we de prestaties van Conchita niet noodzakelijk een geslaagde sublimatie op cultureel niveau. Het conflict tussen het cultureel conformisme en de perverse wordt door Lacan onderstrept op het einde van zijn Seminarie VI, wanneer hij de sublimatie met de perverse verknoopt: 'we kunnen stellen dat, wat zich als perverse produceert, op het niveau van het logisch subject, het protest reflecteert tegen wat het subject ondergaat op het niveau van de identificatie (...). Aan de ene zijde het conformisme (...) en aan de andere zijde de perverse, voor zoverre zij op het niveau van het logisch subject het protest vertegenwoordigt dat opwelt in de dimensie van het verlangen' (Lacan, 2013 [1958-1959], p. 569-570).

Zo grijpt er dus een omkering plaats. Daar waar onze lectuur van de crisis tot nog toe kon gehoord worden als een vreselijke profetie die haar stijl put uit het Oude Testament, daar vinden we met de perverse de crisis in een met de psychoanalyse bevriende dimensie. Als de crisis bij momenten bron is van smart en pijn, dan is ze ook een verplichte passage naar de uitvinding en het nieuwe. Dat is een mogelijke vertaling van wat Jacques-Alain Miller (2008) zegt in het hierboven geciteerde interview met het tijdschrift Marianne: 'De psychoanalyticus is vriend van de crisis.'

De urgentie en de act

De vriendschap tussen de psychoanalyticus en de crisis is geen simpele symptië voor de crisis-effecten die de contestant van het conformisme van de normen teweegbrengt. In zijn *Analyticon*, op het einde van Seminarie XVII, beweelt Lacan (1991 [1969-1970]) ons trouwens aan geen vrouwen te hebben in het genot van de contestant. Hij vergelijkt dat genot met het genot van de vrijgezel: 'Contestanten moeten oppassen, zegt hij, om niet ook meteen zichzelf helemaal in de chocolade te draaien' (Lacan, 1991 [1969-1970], p. 229). De solide fundamenten waarop de nauwe verwantschap tussen de psychoanalyse en de crisis steunt, passeren langs de dimensie van de urgentie en de act, twee voorwaarden opdat een creatie mogelijk zou zijn, opdat er een wijziging zou zijn in de positie van het subject met een voor en een na.

We zijn vertrokken van de crises in de politieke wereld, maar dat mag ons niet misleiden. Zowel de crisis als vriend van de psychoanalyse als de urgentie van de act waarop ze een beroep doet, zijn niet te lezen met het raster van het meesterdiscours. De analyticus is geen ambulancier, noch brandweerman. Zonder twijfel moet hij de situaties onderkennen die de kracht van het spreken overstijgen teneinde het subject, daar waar nodig, naar andere discours door te verwijzen: paniekkrisissen die niet getemperd geraken, het gevaar op zelfmoord bij een subject dat met een onwrikbare zekerheid overtuigd is van de afvalwaarde van zijn wezen, de uitbarsting van een waan, zonder enige koppeling aan de Ander, die ertoe neigt in een passage à l'acte uit te monden, het overspoeld worden door hallucinaties, ...

Maar, wanneer dergelijke gebeurtenissen tijdens de kuur tot een actie van de analyticus nopen, dan zijn de coördinaten van de urgentie, waarop hij met zijn act antwoordt, anders. Hier past het een onderscheid te maken tussen de act die zich in het register van het mogelijke situeert en de act die gesteld wordt op grond van een onmogelijke (Miller, 2004, p. 81).

De urgenties in de psychoanalyse heeft Lacan als subjectief gekwalificeerd (Lacan, 1966, p. 236). Ze doen zich voor op momenten dat een subject op het trauma van de taal stoot die aan elke mogelijke zinverlening weerstaat. De urgentie waarover het gaat, situeert zich aan de zijde van het subject en het is een hoogdringendheid om te zeggen teneinde zichzelf in zijn waarheid voorbij te steken (Lacan, [1966] [1953], p. 241)³. Deze formule is niet enkel geschikt

³ Niets van wat geschapen is, dat niet in speed ontstaat; niets dat er in die speed niet voor zorgt dat die in het spreken overstegen wordt. ('Rien de créé qui n'apparaît dans l'urgence, rien dans l'urgence qui n'engendre son dépassement dans la parole.')

om de aanvang van een kuur te omschrijven. Zij beantwoordt aan elk crisis-moment in een reeds aan de gang zijnde kuur. Het aan het weten verondersteld subject stuwt de analytische om de betekenaars die vanuit het onbewuste opdruken, als evenveel waarheden te ontplooiën. Dat noemt men het overdachtelijk onbewuste. Maar het laat zich op knooppunten inhalen door het reële onbewuste (Miller, 2006), een betekenaar-heel-alleen (die geen enkele zin of interpretatiewaarde meer heeft' (Lacan, 2001 [1976], p. 571), die op geen enkele manier nog naar een andere betekenaar verwijst en dus weerstand biedt aan de productie van een waarheid.

Deze momenten worden op één of andere manier gevolgd door een kanteling in de kuur. Het is precies op die plaats waar geen enkele S_2 met een zin kan antwoorden op het reële dat opdrukt, dat de act wordt geconvoceerd. De analyticus is hier aan zet om het overschrijven van de autistische limieten van de betekenaar-heel-alleen binnen het veld van de kuur te houden onder de vorm van een goed zeggen. Wanneer hij daar in gebreke blijft, dan zal het subject de act voor zijn rekening nemen, hetzij met een acting-out die nog aan het spreken gekoppeld blijft, hetzij met een passage à l'acte die het subject van de Ander zal ontkoppelen met het verlaten van de scene als losgeld, of nog onder de vorm van een psychotische uitbraak. Deze delicate momenten presenteren zich vaak als overdachtschissen. Dat kan gaan van een agitatie buiten de sessies die contraproductief is voor de kuur, over een passage langs een min of meer uitgesproken negatieve overdracht, tot een breuk met de analyticus tout court, of een breuk met de analyticus om de analyse elders verder te zetten enz. Maar wanneer de kuur wordt verder gezet dan kunnen deze momenten ook de meest vruchtbare zijn, met aan de horizon het einde van de analyse waar de act zijn besluit vindt in de passage van analytisch naar analytisch.

U heeft het begrepen. Voor het congres van de NLS in 2015 heb ik aan onze nieuwe voorzitter, Yves Vanderveken, de volgende titel voorgesteld: 'Crisismomenten'. Ik heb geprobeerd enkele pistes te openen die ons eventueel rond dit thema aan het werk kunnen zetten. Ik hoop dat ik er in geslaagd ben uw interesse te wekken.